

SZERZŐ: Marshall McLuhan

SZERZŐ(K): Fodor Péter, L. Varga Péter

I. Felütés

Kanadai tudós, filozófus, irodalomkritikus, a modern médiatudomány teoretikusa. A Manitoba Egyetem mérnöki karán szerzett MA-fokozatot angol irodalom és nyelvészet szakon. Az 1950-es évek elejétől a Torontói Egyetem oktatója, az 1963-ban ott létrehozott Kultúra és Technológia Központ vezetője. Northrop Fry-jal, Eric A. Havelockkal és Harold Innisszel a torontói kommunikációelméleti iskola mestere. Kezdetben a reklámok társadalmi és kulturális hatását vizsgálta (*The Mechanical Bride – Folklore of Industrial Man*, 1951), majd ezek a vizsgálódások fokozatosan a médiumok által meghatározott ember és societas témájára fókuszáltak. Igazi kultikus szerző, munkái máig megkerülhetetlenek, részben azok prófétikus jellege miatt. Médiakutató professzorként önmagát alakítva feltűnt Woody Allen 1977-es, 4 Oscar-díjjal jutalmazott, remekművében, az *Annie Hall*-ban, amint moziról és televíziós kultúráról tett megjegyzéseket korrigál.

II. Konjunktúrák/kontextusok

A Gutenberg-galaxis

Médiaelméletének egyik előzménye az írásbeliség és a nyomtatás korának hatását feldolgozó mű, *A Gutenberg-galaxis: A tipográfiai ember létrejötte* (*The Gutenberg Galaxy: The Making of Typographic Man*, 1962). A többek között Walter J. Ong orális és írásbeliséggel kapcsolatos belátásait felhasználó munka a fonetikus ábécé elsajátításából vezeti le a nyomtatás létrejöttét. McLuhan számára a szóbeli és írásbeli kultúra oppozíciója szorosan összekapcsolódik az akusztikus, illetve a vizuális érzékek által organizált világtapasztalási módok közötti váltással, amennyiben a fonetikus írás a hallható láthatóvá tételeként, a hang látható jellé való lefordításaként és a vizuális térbe való bezárásaként értelmezhető. A mozgatható betűk technológiájának, valamint a hang látható jelek sorozataként történő rögzítésének a Gutenberg utáni episztémében számos fontos következménye van. Ezek közül is az egyik legmesszehatóbb, hogy a nyomtatott írás a gondolkodásra és az életszervezésre, továbbá a társadalom működésére visszavonhatatlannak tetsző hatást gyakorolt. Mivel az alfabétikus írás elemeit olvasáskor vonalszerűen és folyamatosan kell egymáshoz kapcsolni, a linearitás és kontinuitás válik az emberi életet szervező princípiummá. Ehhez pedig még azt is hozzá lehet tenni, hogy a szekvencialitás a dolgok és események közötti okozatiság feltételezését eredményezte, amelyen a racionalitás és logizmus alapul: az egységekben és részekben való gondolkodásmód mintegy leképezi a fonetikus írás technológiájában inherensen meglévő lineáris elkülönítő folyamatot. Az írás uniformizáló hatását véli fölfedezni McLuhan abban, hogy bármiféle tapasztalatot képes egységekre bontani, illetve, hogy a görög írás volt az első médium, amely képes volt más

kultúrák tudásformáit hatékonyan lefordítani saját jelrendszerére. Másrészt az „ábécé feltalálása óta Nyugaton folyamatosan törekedtek az érzékek, cselekvések, működések, indulatok, politika és más feladatok megosztására” (*A Gutenberg-galaxis*, 57.), ami együtt járt a társadalom pragmatikus terének kialakulásával is. Konkrét társadalomtörténeti hatását a tudás és hatalom birtokosainak átrendeződésében érezte, hiszen az írás a papirusz elterjedésével együtt a papi bürokrácia monopolhelyzetének megszűnéséhez és a katonai réteg felemelkedéséhez vezetett. Ezzel párhuzamosan a törzsi életmódot jellemző mágikus diszkontinuitást és társas, rituális összeköttetést felváltotta a hideg, vizuális médium uniformizáló és individualizáló világa. Az individuumok elkülönülése, a tér és idő folyamatosságába vetett hit és a kommunikációs kódok egységesülése lehet az írásbeliség által civilizált társadalmak közös jegye.

Amiben McLuhan döntően a nyomtatás mint közlési eszköz újszerűségét megragadja, az a kéziratos kultúrára nem, viszont a nyomtatott könyvre nagyon is jellemző pontos és elvileg végtelen ismételhetőség, illetve magának a nyomtatás technikájának a mechanizációja: „A nyomtatás és a tipográfia üzenete mindenekelőtt az ismételhetőség”. (McLuhan: *Understanding Media*, 173.) Az írás mechanizálása volt ugyanis McLuhan szerint az első olyan esemény, amely a kézműipart mechanikai tevékenységgé változtatta, vagyis ez volt a mozgás első átalakítása statikus pillanatok sorozatává. Továbbá a könyv mint az első tömegtermelési árucikk egyrészt az uniformizált termékek kultúrájának modelljét hozza létre, másrészt megteremti a modern piacot, aminek előfeltétele az áruk egyformasága és reprodukálhatósága. Struktúrafenomenológiailag hasonló szerepet tölt be a nyomdatechnika a modern tudományok kialakulásában, hiszen e folyamat mindenképpen igényelte a pontos vizuális megfigyelés és az ismételhető verbalizáció összekapcsolását.

A Gutenberg-galaxis kialakulásának nyelvszemléleti, irodalmi és tágabb művészettörténeti aspektusait számba véve McLuhan a nyelvtani normák térhódítását, az olvasási szokások megváltozását, a szerző-fogalom módosulását, a szövegek stílári és hangnemi egyneműsödését, a szóbeli és írásos formák elkülönülését elemzi. A munkáiban többször felbukkanó állítás szerint a nyomtatás a nyelvek szabályozásában és rögzítésében volt érdekelt. Tulajdonképpen amellett érvel, hogy a történetileg viszonylagos állandósággal bíró köznyelv csak a 17. századtól terjedt el, hiszen a nyomtatás eredményeként jön létre az egységesülő helyesírás, kiejtés, morfológia, szintaxis és szemantika. A kéziratos és a tipografikus kultúra nyelvhasználatbeli különbsége szerint éppen abban ragadható meg, hogy az előbbinek „nem volt ereje arra, hogy rögzítse a nyelvet vagy átalakítsa a köznyelvet a nemzeti egység tömegmédiumává. A középkor kutatói hangsúlyozzák, hogy a középkorban nem lett volna lehetséges egy latin szótárat összeállítani, egyszerűen azért, mert az akkori szerző úgy érezte, szabadon meghatározhatja a szavak jelentését, gondolatai változó kontextusa szerint. Egyszerűen nem merült fel benne a gondolat, hogy egy szónak valamely szótár szerint meghatározott jelentése lehet. Ugyanígy, mielőtt leírták volna, a szavaknak nem volt semmilyen külső »jelük«, referenciájuk vagy értelmük.” (*A Gutenberg-galaxis*, 257.)

A nyomtatás a szövegalkotás egy másik aspektusát tekintve is változást hozott: létrejött az eredetiség és a szerzői jog fogalma, amelyeket a kéziratos kultúra nem ismert. Míg a 16. század előtt egy szerző szövegének lemásolása és terjesztése kulturális „misszió” volt tekinthető, a könyvnyomtatás korában ez már pert von maga után. A kéziratos kultúrát inkább foglalkoztatta a szövegek használhatósága, mint származása. A szerző fogalmának létrejötte ugyanakkor egész sor kultúra- és irodalomtudományi kérdés előhívója volt, hiszen az újkori irodalmiság legalapvetőbb kritériumai, az eredetiség, a fikció és az innováció jórészt ebből nyerték értelmüket.

A média megértése

McLuhan médiaelmélete szinte összeforrt nevezetessé vált állításával: „A médium az üzenet” („The medium is the message”, *Understanding Media*, 7–23.), melyet később a „médiamasszázs” fogalmával egészített ki (Quentin Fiore – Marshall McLuhan: *Médiamasszázs* [*The Medium is the Massage*, 1967]). Mindez arra utal, hogy a médiumoknak sohasem a tartalma a lényeges, hiszen az mindig egy másik médium, miként a televíziós adás tartalma egy film, a film tartalma egy regény, a regény tartalma egy gépirat és így tovább. Ugyanakkor az, hogy a médium olyan üzenet, amely átformáló, alakító potenciállal rendelkezik, igencsak kiterjedt módon részesíti közvetett módon világtapasztalatban az embert, hiszen például az izzó a fény médiumaként nem tartalmat továbbít, hanem azt a közeget teremti meg, amelyben az érzékelés végbemegy.

A két, egymással paranomasztikus viszonyban álló kijelentés és formula – „the medium is the message” és „the medium is the massage” – összekapcsolása tulajdonképpen beláthatóvá teszi, hogy bármely közlési eszköz esetében az a mindent átható hatása érdemel figyelmet, amely az ember pszichikai, noétikai és szociális viszonyaiban hoz létre alapvető változásokat. Ennek jelentősége korszakos, ugyanis egy bizonyos közlési eszköz által strukturált korszak működésmódja legteljesebben beláthatóvá az új médiumok korszakváltást indukáló teljesítményén keresztül válik. A társadalmi szisztémákat tehát elsősorban azoknak a médiumoknak a természete szervezi, amelyekben az adott societas kommunikációja zajlik. McLuhan szerint ugyanis a médiumoknak – egyebek mellett – esztétikai, gazdasági, politikai konzekvenciái vannak, amelyek senkit nem hagynak érintetlenül: átformálnak, átalakítanak, átgyúrnak. Mivel a médiumok az emberi érzékek vagy tevékenységek extenziójaként, a testen kívülre, valamilyen anyagi technológiába való áthelyezésként foghatók föl, használatba kerülésükkel és elterjedésükkel szükségszerűen megváltoztatják gondolkodás és cselekvésmódozatainkat.

Az emberi érzékek vagy tevékenységek meghosszabbítása, kiterjesztése, illetve pótlása McLuhan médiatudományában a protézis fogalmával is leírható, amely Sigmund Freud kultúráról alkotott elgondolásához vezet vissza. *Rossz közérzet a kultúrában* című 1930-as tanulmányában Freud a következőképp fogalmaz: „Az ember összes eszközével tökéletesíti mind a mozgási, mind az érzékelőszerveit, vagy eltávolítja működésük korlátait. [...] Szemüveggel korrigálja szemlencsési fogyatékosságát, távcsővel távoli messzeségbe tekint, mikroszkóppal legyőzi az észlelésnek azt a határát, melyet recehártyájának felépítése jelölt ki. [...] Az ember úgyszólván egyfajta istenprotézissé vált, igazán nagyszerű, ha összes segédeszközeire támaszkodik, de ezek nem nőttek össze vele, és alkalomadtán még sok gondot okoznak neki.” (*Válogatás az életműből*, 680, 681.) Freud értelmezésében istenprotézisként az ember olyan lehetőségekre tesz szert, amelyek által tökéletesítheti magát, és ezek végigkísérik az ember történetét: a lakhely építése az anyaméhet helyettesíti, a kerék feltalálása a mozgás és helyváltoztatás felgyorsítására a láb kiterjesztéseként fogható fel, ami a szabad kereskedelem hatékonyabbá válásához vezetett; az elektronikus hálózat pedig, McLuhan szerint, az idegrendszer extenziója. A technológiai médiumok ugyanilyen kiterjesztései az embernek, amelyek, mint minden eszköz hosszú távú hatásaként, a társadalmi rendszerek szervezésében vesznek részt. Az egyes médiumok – McLuhan sajátos médiaelméleti szótára szerint – „forró” (hot) és „hideg” (cool) médiumokra oszthatók aszerint, hogy mennyire részletgazdagok, milyen mértékben támasztanak igényt a használó/befogadó részvételére és közreműködésére. A beszéd, de az írás is például

„hideg” médiumok, mivel erőfeszítéseket igényelnek a használatól arra nézvést, hogy részt vegyen benne vagy igyekezzon megérteni (ilyen továbbá – változatos módon – a képregény vagy a telefon). Forró médium a mozgókép, amely ugyan elsősorban a látást veszi igénybe, azonban egyszerre számos információt terhel a befogadóra. A „forró” és a „hideg” jelző a médiumok egymással való összevetése során válhat beláthatóvá: a rádió például forróbb a nyomtatott szöveghez képest, de hűvösebb, mint a hangosfilm.

Mindebből látható, hogy a médiumok változatos módon alakítják a használat, amelynek az a tapasztalat is része, hogy a protézis – például a szemüveg, a lencse – paradox módon az ember egyidejű extenzióját és megcsonkítását hajtja végre. McLuhan ugyanakkor, miként Optikai médiumok című könyvében Friedrich Kittler írja, „jobban értett az észleléshez, mint az elektronikához, s a technológiákat már csak ezért is a test felől, nem pedig fordítva kísérelte meg elgondolni”. (19.)

Globális falu

Mindehhez képest is sokatmondó, hogy a torontói médiatudós a technikába bekötött embert már jó harminc évvel a megjelenése, majd széles körű térhódítása előtt abban a szűk világban – a „globális faluban” (global village – *The Global Village*, 1989, posztumus) – látta, amely a médiumok konvergációjának abszolúttá válásával, az internet és a 3D-technológia mindennapi jelenlétével vált a bolygó túlnyomó többsége számára világtapasztalattá. A globális falunak is megvannak azonban az ellentétes irányú hatásai: a szűkké váló (térbeli) világ a szélessé váló jelen érzéséhez vezet, amely a „jelen lenni” értelmében nem csupán a virtuális közegbeli itt-és-most, a mindenütt-jelenvalóság, az egyidejűség tapasztalatait hívja életre, de egyfajta vágyat vagy vágyódást ébreszt a fizikai világba történő visszatérés iránt (Hans Ulrich Gumbrecht: *A jelenlét előállítása*). A közvetlenség visszatérésének kecsegtetése a hétköznapi tapasztalatban, de a materiális kultúratudományokban vagy a filológiában és az irodalomtudományban az anyagiságok, a hangulat, az atmoszféra vagy a diszpozíció révén a médiumokra irányuló ennél is szélesebb körű vizsgálódást eredményezett a nyolcvanas évektől kezdődően. Marshall McLuhan öröksége ennyiben tehát ma is bizonyosan megkerülhetetlen a kultúrával és a médiumokkal foglalkozó diszciplínákban.

III. Kultúratudományos jelentőség

Az írás kultúrtörténetet meghaladó technológiai jelentőségére összpontosító McLuhan-kutatások hatása igen megtermékenyítően hatott többek között a rendszerelméletek társadalomelméletére: Niklas Luhmann az akusztikai és az optikai médiumok működésének történeti vizsgálatakor például arra jutott, hogy a nyelv megkettőződésének effektusa, a kifejezés szóbeli vagy írásbeli formájának különbsége az írás beköszöntével a „megfigyelés módusának” megváltozásával járt, hiszen „[u]gyanaz láthatóvá vált: különböző módokon lehetett a vonatkozás tárgya”. (Luhmann: *Az írás formája*, 443.) Létrejött a saját magát előállító *autopoietikus nyelv*.

A kanadai szerző belátásainak jelentőségét az ezredvég és napjaink médiaelmélete és a médiafilozófiája is igazolja; a lejegyzőrendszerek dichotómiájának teóriája (Friedrich Kittler *Aufschreibesysteme 1800/1900* című főművében), a kézirat feltalálásának, az irodalmi tárgyiságnak a története (Christian Benne: *Die Erfindung des Manuskripts. Zu Theorie und Geschichte literarischer Gegenständlichkeit*) vagy a szerző

„születésének” eseménye a kiadó, illetve a kiadvány perspektívájából (Uwe Wirth: *Die Geburt des Autors aus dem Geist der Herausgeberfiktion*).

McLuhan médiaelméletének további hatástörténeti jelentősége voltaképpen abban áll, hogy a kilencvenes évektől kezdve mind hangsúlyosabbá és nyomasztóbbá válik az a felismerés, hogy nem a médiumok vannak bekötve az emberbe, hanem az ember a médiumokba, így módon a médiumoknak az ember már nem a szubjektuma. Így tekintve a technikai újítások „kizárólag egymásra vonatkoznak, illetve kizárólag egymásra adott válaszok”, és „az ember individuális vagy kollektív testétől teljes mértékben leválva zajló fejlődésnek az eredménye az érzékekre és szervekre gyakorolt elemi erejű hatás”. (Kittler: *Optikai médiumok*, 20.) A technikai médiumok fejlődésének eredménye éppen emiatt „mindig is haditechnikai jellegű volt” (Uo., 21.), McLuhan elmélete tehát a társadalmi szisztémára és emberre gyakorolt hatásról az új évezred felől nézve kimondottan inhumán, embertelen horizontban mutatkozik meg.

IV. Bibliográfia (saját művei + max. 5 tétel)

MCLUHAN, Marshall, *Vége a Gutenberg-galaxisnak?* Válogatta és szerkesztette HALÁSZ László, Gondolat, Budapest, 1985.

MCLUHAN, Marshall, *A Gutenberg-galaxis: A tipográfiai ember létrejötte*, ford. KRISTÓ NAGY István, Trezor, Budapest, 2001.

MCLUHAN, Marshall – Quentin FIORE, *Médiamasszázs. Egy rakás hatás*, ford. KISS Barnabás, Typotex, Budapest, 2012.

MCLUHAN, Marshall, *Understanding Media. The Extensions of Man* (1964), The MIT Press, 1994.

MCLUHAN, Marshall – Bruce R. POWERS, *The Global Village. Transformations in World Life and Media in the 21st Century*, Oxford University Press, New York – Oxford, 1989.

FREUD, Sigmund, *Rossz közérzet a kultúrában*, ford. LINCZÉNYI Adorján = FREUD, *Válogatás az életműből*, válogatta ERŐS Ferenc, Európa, Budapest, 2003, 664–687.

KITTLER, Friedrich A., *Aufschreibesysteme 1800/1900*, Wilhelm Fink Verlag, München, 1995³.

KITTLER, Friedrich A., *Optikai médiumok*, ford. KELEMEN Pál, Magyar Műhely Kiadó – Ráció Kiadó, Budapest, 2005.

LUHMANN, Niklas, *Az írás formája*, ford. OLÁH Szabolcs = BÓNUS Tibor – KELEMEN Pál – MOLNÁR Gábor Tamás (szerk.), *Intézményesség és kulturális közvetítés*, Ráció, Budapest, 2005, 431–454.

WIRTH, Uwe, *Die Geburt des Autors aus dem Geist der Herausgeberfiktion. Editoriale Rahmung im Roman um 1800: Wieland, Goethe, Brentano, Jean Paul und E. T. A. Hoffman*, Wilhelm Fink Verlag, München, 2008.